

‘त्रिदेवी’ उपन्यासको विधापरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ
पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधार्थी

अचुतराज उपाध्याय (तिवारी)

परीक्षा क्रमाङ्क : २८२६८६

त्रिवि दर्ता नं. ९-१-४३-१-९६

२०७०

विषयसूची

शीर्षक

पेज नं :

अध्याय एक

परिचय

१.१ विषय प्रवेश	१
१.२ समस्या कथन	१
१.३ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५ शोधको औचित्य	४
१.६ शोध कार्यको सिमाङ्कन	४
१.७ सामग्री सङ्कलन र शोध विधि	४
१.८ शोध पत्रको रूपरेखा	५

अध्याय दुई

उपन्यासकार मदनमणि दीक्षितको सामान्य परिचय र रचनाधर्मिता

२.१ मदनमणि दीक्षितको जीवनी	६
२.१.१ जन्म र जन्म स्थान	६
२.१.२ बाल्यकाल	६
२.१.३ शिक्षा	६
२.१.४ विवाह र दाम्पत्य जीवन	७
२.१.५ रुचि र स्वभाव	७
२.१.६ प्रेरणा र स्वभाव	८
२.२ मदनमणि दीक्षितको व्यक्तित्व	९
२.२.१ शिक्षक व्यक्तित्व	९

२.२.२ राजनीतिक व्यक्तित्व	९
२.२.३ साहित्यकार व्यक्तित्व	११
२.२.४ पत्रकार व्यक्तित्व	११
२.२.५ दार्शनिक व्यक्तित्व	१२
२.२.६ उपकुलपति व्यक्तित्व	१३
२.३ मान सम्मान तथा पुरस्कार	१३
२.४ मदनमणि दीक्षितको औपन्यासिक प्रवृत्ति	१४
२.४.१ नारी प्रधानता	१५
२.४.२ प्रकृतिको यथार्थ र सुन्दर चित्रण	१५
२.४.३ सामाजिक यथार्थ	१६
२.४.४ ऐतिहासिकता	१७
२.४.५ मानवतावाद	१७
२.४.६ महाकाव्यात्मकता	१७
२.४.७ राजनीतिक विकृति विसङ्गतिप्रति विरोध	१८
२.४.८ मिथकको प्रयोग	१८
२.४.९ आध्यात्मिकता	१९
२.४.१० दार्शनिकता	१९
२.४.११ नवीन शिल्प	२०
२.४.१२ भाषिक विशिष्टता	२०
२.४.१३ निष्कर्ष	२१

अध्याय तीन

‘त्रिदेवी’ उपन्यासको मूल प्रवृत्ति

३.१ पृष्ठभूमि	२३
३.२ सामाजिक यथार्थवादी प्रवृत्ति	२३

३.३ राजनीतिक विकृतिको तीव्र व्यङ्ग्य	२४
३.४ आलोचनात्मक यथार्थवादी प्रवृत्ति	२५
३.५ आदर्शवादी उपन्यास	२६
३.६ मानवतावादी दृष्टिकोण	२७
३.७ नारीवादी उपन्यास	२७
३.८ यौन मनोविश्लेषणात्मकता	२८
३.९ ऐतिहासिकता	३२
३.१० द्वन्द्वात्मकता	३२
३.११ बहुनायकको प्रयोग	३३
३.१२ निष्कर्ष	३३

अध्याय चार

‘त्रिदेवी’ उपन्यास वस्तुविधान

४.१ पृष्ठभूमि	३४
४.२ वस्तुविधानका परिभाषा	३४
४.३ कथानकका किसिम	३५
४.४ कथातत्वका दृष्टिले कथानकका प्रकार	३५
४.५ कथानको अङ्ग र तीनको विकासक्रम	३६
४.६ ‘त्रिदेवी’ उपन्यासको वस्तुविधानको विश्लेषण	३६

अध्याय पाँच

त्रिदेवी उपन्यासमा पात्रविधान

५.१ पात्रविधानको सैदान्तिक परिचय	४१
५.१.१ पृष्ठभूमि	४१

५.१.२ पात्र शब्दको व्युत्पत्ति र अर्थ	४१
५.१.३ परिभाषा	४२
५.१.४ उपन्यासमा पात्रको स्थान	४७
५.१.५ उपन्यासमा पात्र विधानको पद्धति	४८
५.२ पात्रहरू	५१
५.१.१. नालायनी	५२
५.१.२ स्मिता	५८
५.१.३ सौदामिनी	६१
५.१.४ माया बज्यै	६४
५.१.५ कमरेड छुचुन्दी	६५
५.१.६ ललिता सुन्दरी	६६
५.१.७ शैलु	६६

अध्याय छ

परिवेश विधान

६.१ पृष्ठभूमि	६७
६.२ परिभाषा	६७
६.३ पर्यावरण	६८
६.४ 'त्रिदेवी' उपन्यासको परिवेश विधान	७१
६.४ 'त्रिदेवी' उपन्यासको परिवेश विधानको विश्लेषण	७२

अध्याय सात

भाषाशैली

७.१ पृष्ठभूमि	७५
७.२ शैलीका आधुनिक परिभाषाहरू	७५

७.३ शैलीका प्रकार	७९
७.३ 'त्रिदेवी' उपन्यासको भाषाशैली	८२

अध्याय आठ

उपसंहार	८५
---------	----

सन्दर्भ सामग्रीसूची	९०
---------------------	----

शोध निर्देशकको सिफारिस

प्रस्तुत 'त्रिदेवी' उपन्यासमा विधापरक अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र शोधार्थी अचुतराज उपाध्याय (तिवारी)ले मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । उहाँले बडो परिश्रमपूर्वक तयार पार्नुभएको स्नातकोत्तर शोधपत्रप्रति म सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

शोधनिर्देशक

.....
प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिवि कीर्तिपुर ।

मिति : २०७०/०५/०३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र अचुतराज उपाध्याय (तिवारी)ले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको 'त्रिदेवी' उपन्यासको विधापरक अध्ययन शीर्षकको शोध-पत्र सोही प्रयोजनको स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

.....
प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम
(विभागीय प्रमुख)

.....
प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम
(शोध निर्देशक)

.....
प्रा.केशव सुवेदी
(बाह्य परीक्षक)

मिति : वि.सं. २०७०/०५/०३

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत 'त्रिदेवी' उपन्यासको विधापरक अध्ययन शीर्षकको शोध कार्य त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पारिएको हो । यस शोधपत्रलाई यस रूपसम्म ल्याई पढ्याउनुमा विभिन्न महानुभावहरूको महत्वपूर्ण भूमिका रहेकाले उहाँहरू प्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्नु आफ्नो कर्तव्य ठान्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतमको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्नो समयको व्यस्तताका बावजुद पनि आवश्यक सल्लाह र सुझाव दिएर शोध कार्यमा निरन्तर हौसला प्रदान गर्दै निर्देशन दिनुहुने शोध निर्देशक प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतमज्यूप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधपत्र लेख्न अनुमति दिई आवश्यक सुझाव समेत दिनुहुने नेपाली केन्द्रीय विभागका विभागीय प्रमुखप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । मेरो अध्ययनलाई यो अवस्थालाई यो अवस्थासम्म ल्याई पुऱ्याउन अथक परिश्रम र योगदान पुऱ्याउँदै आउनु भएका पुजनीय आमा बुबाप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्नु आफ्नो कर्तव्य ठान्दछु । मेरो पढाइलाई सुचारु रूपले सहयोग पुऱ्याउने जीवनसाथी विष्णु घिमिरेप्रति विशेष आभार प्रकट गर्दछु । साथै भाइ अमृतराज उपाध्याय र प्यारी छोरी प्रज्ञा तिवारीलाई सम्झन चाहन्छु । सम्पूर्ण सहयोगीलाई हृदयदेखि आभार प्रकट गर्दछु ।

शोधपत्रका लागि आवश्यक सामग्री सङ्कलनमा त्रिवि केन्द्रीय पुस्तकालय, प्रज्ञा पुस्तकालय, मदन पुस्तकालय र रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पसबाट उल्लेखनीय सहयोग प्रदान गर्ने पुस्तकालय कर्मचारीप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै, कम्प्युटर टाइप गरी सहयोग गर्ने 'फोर स्टार बुक्स, कीर्तिपुर'प्रति धन्यावाद गर्दछु । अन्तमा, यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग मूल्याङ्कन समिति समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

.....

अचुतराज उपाध्याय (तिवारी)
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

मिति : २०७०/०५/०३